

Оксана Романова

«БОЖЕ НЕБЛАГОСЛОВІННЯ» ЧИ ВИГІДНЕ ОДРУЖЕННЯ? ШТРИХИ ДО ЦІННІСНИХ ПРІОРИТЕТІВ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ XVIII ст.

В українській історіографії усталилась точка зору на козацьку старшину Гетьманщини як захисників православ'я та виразників християнських норм життя. Такий підхід ґрунтується на політичній риториці тогочасної еліти, яка значною мірою свої рішення та вчинки вмотивовувала інтересами православної віри. Проблема побожності старшини та дотримання нею християнських норм лишається до сьогодні практично недослідженою¹. У даній розвідці на прикладі доволі заплутаної справи про дозвіл на укладення шлюбу поміж двома заможними козацькими родами – Горленків та Марковичів – спробуємо реконструювати їхні ціннісні пріоритети в ситуації, коли вибирати доводилось поміж прагматичною метою та виконанням церковних приписів. Особливий колорит цій справі надають доволі яскраві сюжети з повсякдення козацької старшини, а деталі, що з'ясовуються під час її розгортання, дозволяють заповнити певні лакуни в генеалогії двох родин.

Влітку 1741 р. до Степана Карпенського, ієрея прилуцької церкви Св. Миколи, звернулася парафіянка Катерина Томаровна Саковичева² з проханням благословити шлюб її сина Андрія Марковича з дочкою бунчукового товариша Андрія Горленка – Уляною. При цьому, як добропорядна християнка, боячись укладення «неправильного», з погляду Церкви, шлюбу, пані Саковичева додала «*Выпись родственных сумнительств...*», в якій зафіксувала всі родинні стосунки поміж домами Марковичів та бунчукового товари-

¹ Деякі спроби розв'язання цієї проблеми робить М. Яременко у своїй розвідці: «Ест у мене команда іншая»: влада Церкви та її межі у сприйнятті представників соціуму Гетьманщини XVIII ст. (на прикладі ставлення до Сповіді і Причастя) // *Studia z dziejów i tradycji metropolii kijowskiej XII–XIX wieku*. Lublin, 2009. С. 57–80.

² Катерина Томаровна Саковичева, дочка переяславського полковника Степана Томари, одружена в першому шлюбі за бунчуковим товаришем Федором Марковичем Марковичем. Після його смерті (бл. 1737–1738 рр.) вдруге вийшла заміж (1741 р.) за бунчукового товариша Олександра Саковича (*Модзалевский В.П.* Малоросійський родословник. К., 1912. Т. 3. С. 391 (№ 5)).

ша Андрія Дмитровича Горленка. Вона побоювалася, що деякі обставини могли стати перешкодою для шлюбу. Передовсім зауважувалося, що «пан Андрей Горленко со мною, Екатериною Томаровною, были восприемниками в домъ пана судіи войскового енералного Якима Горленка сына его Петра»³. Також вона назвала ще дві обставини доволі далекого «родства», що виникали через сватання її сина Михайла до далекої родички Горленків Євфросинії (обидва шлюби були в сьомому ступені спорідненості). Зауважувалися далеко не всі випадки шлюбів поміж представниками обох родин, хоча інші були віддаленіші і стосувалися бічних ліній⁴. Тож пані Томаровна, очевидно, доволі добре знала про дозволені і заборонені для укладення шлюбу обставини.

Як відомо, Церква розрізняє спорідненість кровну, духовну (через участь у Таїнстві Хрещення) та «у сватовстві». Забороняються шлюби до сьомого коліна не лише поміж кровними родичами, але й між духовними, та тими особами, що поріднилися через одруження родичів (так звана, «двухродна» і «трьохродна» спорідненість)⁵.

Як вважають дослідники, на початку історії християнства (до VIII ст.) при хрещенні дитини «восприемниками» були найчастіше самі батьки, точніше – один із них. З V–VI ст. у Східній Церкві усталилася практика, за якою дитину від Святого Хрещення приймали сторонні люди, зазвичай чоловік, і лише в разі його відсутності хрещеною новонародженого в родині, де перших дітей хрестив чоловік, могла бути його дружина⁶. Тому у Правилах Святих Отців заборона одружуватись духовним родичам означала неприпустимість шлюбу власне хрещеного дитини з овдовілою матір'ю дитини (правило 53 Шостого Вселенського (Трульського) собору⁷).

Згодом (XII ст.) переліки духовних родичів, яким було заборонено укладати шлюби, значно розширилися і варіювалися в різних комбінаціях від четвертого ступеня до сьомого. Навіть у XIX ст. ще не існувало єдиної усталеної точки зору на цю проблему⁸. Схематичні зображення різних комбінацій родинних стосунків та способів підрахунку ступенів їхньої спорідненості

³ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 506, арк. 1.

⁴ Маркевич А.И. Марковичи. К., 1890. № 10; Модзалевский В.Л. Малороссійский родословник. Т. 3. С. 394 (№ 11).

⁵ Більш детально див.: Горчаков М. О тайне супружества. Происхождение, историко-юридическое значение и каноническое достоинство 50-й (по спискам патриархов Юсифа и Никона 51-й) главы печатной Кормчей Книги. Изследование по истории русского церковного права. СПб., 1880; Павлов А. 50-я глава Кормчей Книги как исторический и практический источник русскаго брачного права. М., 1887; *его же*. Номоканон при Большом Требнике. М., 1897. С. 360–405. Самі розписи ступенів родства див.: Требник митрополита Петра Могили. Харків, 2007. Вид. 3-е. (репринт: Київ, 1646). Ч. I. С. 364–374; Книга кормчая. М., 1653. Арк. 525–546; Молитовник или Требник. Стратин, 1606. Арк. 639–652.

⁶ Павлов А. Номоканон при Большом Требнике. М., 1897. С. 360–366.

⁷ Книга правил Святих Апостолів, Вселенських і помісних соборів і Святих Отців. К., 2008. С. 73.

⁸ Горчаков М. О тайне супружества. СПб., 1880. С. 32–34.

(кровної, духовної та «двохродної») як перепони до шлюбу в Грецькій Церкві масово почали поширюватись у XIII–XVI ст. У першій половині XVI ст. ці списки були уніфіковані і видані ієродияконом Мануїлом за благословіння патріарха Ієремії. Щоправда, навіть після цього допускались певні відхилення від запропонованої Мануїлом схеми розписів родинності⁹.

У руській Церкві розписи ступенів родинності (в редакції Мануїла Малакси (XVI ст.)), які поширювали заборону на шлюби поміж родичами, зокрема і духовними, до сьомого ступеня, вперше з'явилися у Требнику Петра Могили (Київ, 1646) («*О тайнѣ супружества сіестъ законнаго брака*»)¹⁰, звідки були перенесені з деякими доповненнями до другої частини 51-ї глави Кормчої книги¹¹. Правила, викладені в Кормчій Книзі, користувались безсумнівним авторитетом серед церковників на Русі як освячені давниною (хоча в рукописних кормчих попередніх віків подібні розписи не зустрічаються¹²), попри те, що в окремих місцях вони суперечили одне одному, а також правилам Вселенських соборів та Святих Отців.

Окрім розпису ступенів шлюбу, вміщеного в Кормчій Книзі, у XVII ст. на Русі з'явився т. зв. Епітимійний Номоканон, що його традиція приписує Іоану Постнику. Він був уперше виданий у Києві 1620 р., а згодом витримав ще кілька перевидань. Епітимійний Номоканон, починаючи з часів Никона, став неодмінним додатком до всіх Великих Требників московського друку (з 1736 р. – і київських). У ньому містилося правило 211, яке забороняло вступати в шлюб особам, що разом хрестили одну дитину, та 212 – про заборону шлюбів поміж дітьми, яких хрестив один «восприемник». Щоправда, ці правила містилися не в усіх редакціях Номоканону; вони були відсутні в Малих Требниках¹³. Однак заборони набували особливої ваги з огляду на поширену на Русі практику запрошувати на хрестини пару кумів. У Київській митрополії особливо заможні віруючі інколи брали по кілька пар кумів¹⁴.

Слід зауважити, що особливе становище кумів *кликаних* було добре знане, тож близькі стосунки поміж хрещеними батьками і кровними батьками дитини вважалися тяжким гріхом. Ця дистанція підкреслювалася обов'язко-

⁹ Там само. С. 30–59.

¹⁰ Требник митрополита Петра Могили. С. 364–374.

¹¹ Горчаков М. О тайне супружества. С. 59; Павлов А. 50-я глава Кормчей Книги. М., 1887. С. 17–38.

¹² Горчаков М. О тайне супружества. С. 5.

¹³ «211. Аще муж і жена крестят единому человеку дитя, повелевает к тому не смеситися друг с другом»; «212. О другом сродствѣ духовнем. Два нѣкая, иже не имеют кого сродника, аще дѣтица их един кум крестить, сиречь от купели стѣго крещенія прииметь, дѣти оніе не приходятъ в бракопрічастіе до осмаго степене, понеже братія суть: единъ бо отецъ роди тѣхъ дѣховный стымъ крѣщеніемъ» (Павлов А. Номоканон при Большом Требнике. М., 1897. С. 373, 400).

¹⁴ Див., наприклад: ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1024, од. зб. 411. (1747 р.) Арк. 7; «Ясневельможная была восприемницею съ Наумовымъ, а комендантшиа с гетьманомъ, сыну Милорадовича, полковника Гадяцкого» (Дневные записки малороссийскаго подскарбия генерального Якова Марковича. М., 1859. Ч. I. С. 246–247).

вим звертанням поміж ними на «Ви»; також неприйнятним було називання один одного по імені. Духовна спорідненість кумів-товаришів – хрещених батьків однієї дитини поміж собою – вважалася дещо слабшою, аніж поміж кумами званими, тому шлюбні стосунки поміж ними хоча і засуджувались церквою, але вважалися в народі допустимими¹⁵.

Розлогі переліки духовних родичів значно ускладнювали пошуки шлюбних партнерів для людей у невеликих поселеннях, тож, аби звести до мінімуму проблеми зі значним розростанням некровних родичів, Синод намагався скоротити до мінімуму шляхи для встановлення непрямих родинних стосунків, але не наважувався їх скасувати. У 1748 р. київський митрополит Тимофій Щербацький видав указ про неприпустимість, під загрозою позбавлення священників сану, при хрещенні брати пару кумів. Як зазначалося в указі, згідно з нормою, поданою в московському виданні Требника, допускався лише один «восприемник», якщо хрестили хлопчика, або «восприемница», коли хрестили дівчинку: «В Требнику Великом московской печати на листе «7м» напечатано: подобает вѣдати яко во стѣомъ крещеніи единъ довлѣтъ восприемникъ, аще мужескъ полъ сіест крѣцаенній аще ж женскій токмо восприемница»¹⁶. Правило Никонівської редакції Требників про одного поручителя при хрещенні (чоловік для хлопчика чи жінка для дівчинки) було новою порівняно з давнішою традицією брати пару кумів¹⁷. На практиці це правило, судячи з матеріалів метричних книг, почало діяти (принаймні формально) лише з 1796 р., коли були змінені форми метричних записів¹⁸. Щоправда, у XIX ст. знову визнали пару «восприемників» як норму і навіть дозволили запрошувати на хрестини по кілька пар¹⁹. Врешті-решт у XIX ст. і саме законодавство про заборону шлюбів поміж духовними родичами значно пом'якшилося. Зокрема, Синодальним указом від 31 грудня 1737 р. визнавалося, що шлюби поміж хресними братами і сестрами не є забороненими церковним законодавством, але, з огляду на глибоку повагу в народі до духовної спорідненості, Синод все ж радив брати у архієрея спеціальний дозвіл на такий шлюб²⁰. У 1873 р. синодальним указом від 19 квітня було дозволено також шлюби поміж хрещеним батьком дівчинки та її матір'ю або ж хрещеною матір'ю хлопчика та його рідним батьком, оскільки дійсним «восприемником» вважалася лише одна особа тієї статі, якої була охрещена дитина²¹.

¹⁵ М-ра І. К статтям проф. Н.Ф. Сумцова «Культурные переживания» // Киевская старина. 1890. № 1. С. 124–126.

¹⁶ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1024, од. зб. 563, арк. 1–1 зв.

¹⁷ Требник митрополита Петра Могили. С. 11; Требник. М., 1639. Арк. 103; Требник. М., 1651. Арк. 92 зв.; Требник. К., 1681. Арк. 41; Требник. К., 1708. Арк. 32.

¹⁸ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1012, од. зб. 206, арк. 99 зв.

¹⁹ Забелин П.П. Права и обязанности пресвитеров по основным законам христианской церкви и церковно-гражданским постановлениям. К., 1884. Ч. I. С. 137.

²⁰ Там само. С. 223.

²¹ Там само. С. 225.

Повернімося до нашої справи. Ієрей Іван Карпенський, бачачи, що питання доволі заплутане, поїхав у дім *«отца намѣстника и взяв тамо потребніе книжки; смотрели степеней, точію ясно не изобрели так запрѣченія, яко и разрешенія»*, тож вирішили справу переслати на розсуд Київської духовної консисторії (далі – КДК)²².

17 вересня 1741 року, наступного дня по отриманні цього рапорту, Київська духовна консисторія розглянула прохання пані Саковичевої і прийняла доволі неоднозначне рішення. Оскільки, як зауважувалося в указі КДК, у донесенні пані Саковичевої чітко не вказано, котрий з двох Андріїв Горленків – батько Уляни Андрій Дмитрович, а чи її рідний брат Андрій Андрійович – хрестив з Катериною Томаровною дитину, тож і ситуація зі шлюбом мала розгортатися залежно від цієї обставини. Дозвіл на шлюб давався у випадку, коли хрещеним був Андрій Андрійович, і, відповідно, заборонявся, якщо хрестив Андрій Дмитрович, оскільки в такому випадку Уляна Горленкова з Андрієм Марковичем доводились духовними родичами п'ятого ступеня і вважались занадто близькою ріднею для одруження. Два інші родинні союзи поміж домами Горленків і Марковичів, зауважені у донесенні пані Саковичевої, судячи з рішення КДК, взагалі до уваги не бралися. Схоже, що Катерина Томаровна свідомо їх внесла до своєї «виписки», аби підкреслити ревність у дотриманні церковних приписів.

Отримавши таку двозначну відповідь із КДК і розуміючи, що вже погоджений і доволі вигідний для її сина (якому після смерті свого першого чоловіка, Андрієвого батька Федора Марковича, вона не поспішала виділяти спадкову частину²³) шлюб може не відбутися, релігійна ревність Катерини Степанівни дещо похитнулася. Тож вона, як і її майбутні свати Горленки, одночасно (29 вересня 1741 р.) окремими листами поспішили запевнити КДК, що хрестив дитину у Якова Горленка саме Андрій Андрійович, тобто брат Уляни. Цікава деталь: син полкового судді Якова Івановича Горленка Петро народився 1709 року²⁴. У тому ж році народився і його «хрещений» Андрій Андрійович Горленко²⁵, що одразу змушує замислитись над правдивістю листів. Щоправда, в КДК, схоже, ніхто цим не переймався, і вже 30 вересня до батьків наречених та до прилуцького намісника Михайла Лісаневича, який, до речі, доводився близьким родичем родині Горленків²⁶, КДК надіслала лист із архієрейським благословенням на шлюб Уляни Горленкової з Андрієм Марковичем за умови, що *«какого иного правильного препятствія... не имеет-*

²² ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 506, арк. 6.

²³ Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Т. III: Полк Прилуцкій. К., 1902. С. 126.

²⁴ Модзалевский В.П. Малороссійский родословник. Т. 3. С. 307 (№ 10).

²⁵ Там само. С. 308 (№ 13).

²⁶ Батько Михайла Лісаневича Ігнатій Лісаневич був племінником Дмитра Горленка, двоюрідним братом Андрія Дмитровича Горленка (Модзалевский В.П. Малороссійский родословник. Т. 1. С. 304; Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Т. III. К., 1902. С. 29, 146).

ся»²⁷. До речі, на листі до Горленків була зроблена приписка, що їхнього сина ієродиякона Митрофана Горленка відпустили на місяць провідати батьків (до 1-го листопада)²⁸.

Незабаром після митрополичого дозволу молодята обвінчалися, але саме весілля відклали на майбутнє. Це була характерна риса для тогочасного українського суспільства, коли обвінчані пари тривалий час жили нарізно у своїх батьків, допоки не відбувалося власне весілля («весельный акт»). Як вважають дослідники, на Русі довгий час по прийнятті християнства вінчання не сприймалося як необхідна умова для укладення шлюбу. Санкцією для спільного проживання вважався весільний акт, зокрема, основна його обрядова дія – посаг. Церковне ж вінчання вважалося релігійним актом і не мало юридичного значення²⁹. Орест Левицький наводить приклади, датовані XVII ст., коли вінчання молодих провадилося на знак згоди на одруження, яке мало відбутися через кілька років, в одному з випадків навіть за благословенням і участю архиєреїв (київського митрополита Петра Могили та овруцького архимандрита Філона Кизаревича)³⁰.

Офіційна Церква намагалася змінити народне ставлення до церковного вінчання. Ще в 1634 р. київський митрополит Ісайя Копинський велів парафіяльним ієреям відлучати від Церкви осіб, які жили без церковного шлюбу³¹. Синодальним указом від 19 жовтня 1744 р. вкотре заборонялась малоросійська традиція окремого проживання повінчаних церковним шлюбом осіб під страхом «епитиміи прелюбодеев»³². У нашому ж випадку мова йде про 1741 р. На той час офіційної заборони Синоду ще не було, а ми маємо доволі яскравий приклад дотримання козацькою старшиною усталених звичаїв. До речі, українське духовенство, схоже, до видання вищеназваного указу також вважало цю традицію цілком прийнятною. Принаймні, ані прилуцький намісник Лісаневич, ані брат Уляни Горленко ієродиякон Митрофан (у майбутньому ігумен Максаковського Спаського монастиря³³) жодним чином не засудили подібне розведення в часі на кілька місяців церковного вінчання та власне весілля. Та й сам факт вінчання сестри з її духовним братом, здається, не насторожив ієродиякона Митрофана. Він виступив проти цього шлюбу лише тоді, коли стали активно готуватись власне до весілля.

Брат Уляни Горленко, ієродиякон Митрофан, який з вересня по листопад 1741 р. гостював у батьків, привізши їм архиєрейське благословення на шлюб

²⁷ ЦДАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 506, арк. 8.

²⁸ Там само.

²⁹ *Левицький О.* Невінчані шлюби на Україні в XVI–XVII ст. // Записки Українського наукового товариства в Києві. Кн. 8. К., 1908. С. 98, 107; *Борисенко В.К.* Весільні звичаї та обряди на Україні (історико-етнографічне дослідження). К., 1988. С. 36, 69.

³⁰ *Левицький О.* Невінчані шлюби на Україні в XVI–XVII ст. С. 105.

³¹ «Которые мешкают без шлюбу, абы тѣх отлучали от церкви и оповѣдали людем» (Цитата за: *Левицький О.* Невінчані шлюби на Україні в XVI–XVII ст. С. 103–104).

³² НБУВ ІР. Ф. 160, № 617, арк. 26–27.

³³ *Модзалевский В.П.* Малоросійський родословник. Т. 3. С. 309 (№ 14).

«Таїнство малженства». Сцена вінчання. Авторський малюнок із метричної книги церкви Преображення Господня м. Прилуки (1741–1764 рр.)*

сестри, з незрозумілих для нас причин, через півроку після вінчання, 4 липня 1742 р. у консисторії заявив, що не його брат Андрій Андрійович, а саме батько, Андрій Дмитрович, хрестив із Катериною Степанівною у військового судді Якова Горленка сина Петра³⁴. Довідавшись про духовну спорідненість повінчаних осіб, КДК 5 червня 1742 р. надіслала гнівний указ до прилуцького протопопа Василя Авторовича та в родини Горленків і Марковичів про заборону цього шлюбу, звинувативши обидві сторони у наданні свідомо фальшивої інформації: «...им с собою малженскаго сожителства в противность стѣх отецъ правилам и церквѣ святой имѣть невозможно. Того ради всечестности твоей **оній неправилный брак** Андрею Маркевичу и Уляніи властію нашею архіерейскою коленковнѣ **запрѣтитъ и имѣющійся бытъ акт веселній возобраніть, и им сожителства с собою малженскаго имѣть под**

³⁴ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 506, арк. 10.

* ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1012, од. зб. 211, арк. 32. Висловлюю щиро подяку дирекції архіву за надання ілюстративного матеріалу.

Божіим и нашим архіерейским неблагословенієм не позволять»³⁵. Тож КДК своїм указом призупинила дію шлюбу, який для них як духовних осіб був уже доконаним фактом. Між тим цілком очевидна їхня обізнаність з уявленнями про шлюб у світському середовищі, які були в даній ситуації тільки на руку Церкві, бо затримували реалізацію шлюбних стосунків обвінчаної пари до весільної церемонії. Для мирян же вінчання було тільки попереднім актом, який давав право на майбутній шлюб, що узаконювався весільним обрядом.

Такий поворот подій не вписувався в родинні плани Горленків та Маркевичів, тож вони поспішили в один і той же день (30 червня того ж року), кожен зі свого боку, запевнити КДК у зворотньому. Катерина Саковичева у своєму листі виправдовувалась, що буцімто сталося прикре непорозуміння. Цього разу вона запевняла, що справді хрестила з сином Андрієм Андрієвичем Горленком дитину у сина військового судді Якова Івановича Горленка – Петра Яковича, тобто внука Якова Івановича³⁶, а не самого Петра, як ішлося в першому її донесенні чи заяві ієродиякона Митрофана. Про хрещення ж іншої дитини у Якова Горленка разом із старшим Горленком, Андрієм Дмитровичем, вона буцімто забула, оскільки то сталося дуже давно, *«ибо тому больше десяти годов и дитяти того нами крестного давно не имѣтся»³⁷*. На превеликий жаль, нам не вдалося віднайти метричної книги, яка б містила записи про хрещення дітей у родині військового судді Якова Горленка. Проте, судячи з першого подання пані Саковичевої та з донесення ієродиякона Митрофана, мова йшла про хрестини саме Петра Яковича (род. 1709 р.), а не його дитини, ім'я якої чомусь не фігурує у справі, а чи також безіменної і вже на той час покійної іншої дитини Якова Горленка. Андрій Андрійович, як уже зазначалося, також народився 1709 р. і, отже, аж ніяк не міг хрестити Петра Яковича. Потреба назвати Горленка-меншого кумом пані Саковичевої виникла тоді, коли стало зрозуміло, що вже домовлений шлюб може розпастися, в надії, що ніхто не стане перевіряти правдивість наведеної інформації. І справді, в ході слідства у цій справі навіть не спробували навести довідки по метричних книгах чи поцікавитись у Якова Горленка та його сина Петра, кого саме і хто саме з Горленків хрестив разом із Катериною Степанівною.

У своїх звертаннях до архиєрея батьки наречених передовсім наголошували на тому, що церковний шлюб уже відбувся, тож ішлося лише про його легітимацію відповідно до усталених у суспільстві традицій. Пані Саковичева додавала, що ієродиякон Митрофан, знаючи про перешкоди для укладення шлюбу, мав би повідомити їх ще до вінчання: *«Тот же, которы о сем*

³⁵ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 705, арк. 21 зв. (№ 553); Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 506, арк. 11.

³⁶ Згідно з даними малоросійського родословника, у бунчукового товариша Петра Якимовича Горленка до 1741 р. народилась лишень одна дитина – син Іван Петрович (1735 р.), також невідомими лишаються дати народження синів Андрія і Тимофія (*Модзалевский В.Л.* Малоросійській родословник. Т. I. С. 309–310 (№ 17, 20, 21)).

³⁷ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 506, арк. 12.

вашему преосвященству донесл, вестма здѣлал неправильно потому, что должно было ему, когда он за нами таковое вѣдал духовное свойство, прежде шлюбу дѣтей моих, как о том во священном консисторѣ было дѣло ясне в Богу преосвященству вашему доносить... Того ради, падиши под стопи ног..., прошу обвѣнчанных дѣтей моих приготовленій брак вседействително благословить»³⁸. У кінці свого листа вона зробила характерну приписку, «кромѣ же сего, в епархїи Ясне в Богу Преосвященства Вашего многіе суть такіе примѣри, что нѣкоторые в ближшем духовном сѣму подобном средстве посяши живут»³⁹.

Подібну приписку про існування в Київській єпархії шлюбів і в ближчій духовній спорідненості зустрічаємо і в листі на ім'я архиєрея від Марії Апостолівни Горленко, яка може свідчити про те, що обидві свахи попередньо обговорювали проблему і радились про спільну стратегію. Марія Горленко також наполягала на тому, що хрещеним у дитини Петра Яковича разом із Катериною Саковичевою був саме її син Андрій Андрійович. При цьому вона додала, що «і поннѣ припомнѣть себе не могу, дабы муж мой з сватовою при стом крещенїи был восприемником»⁴⁰.

З цього ж листа дізнаємося про ще одну деталь із біографії Уляни Горленко. Як виявилось, шлюб з Андрієм Марковичем був її другою спробою вийти заміж. Першого разу вона була заручена з лубенським полковником (ім'я не названо)⁴¹, але той «не срамясь, слававши слово, уже оним зарученную, тако безсовестно оставил»⁴². Тож Марія Апостолівна просила вберегти її дочку від повторної ганьби і дати дозвіл на вже готове весілля.

Ці прохання мало вплинули на членів консисторії, тож 9 липня 1742 р. звідки були надіслані листи до обох родин, що підтверджували заборону їхнім дітям одружуватись⁴³. На виконання архиєрейського указу протопоп Василій Богданович навіть узяв розписку 30 липня від батьків наречених, що ті без митрополичого дозволу весілля не провадитимуть, а молодята житимуть окремо один від одного в батьківських домах⁴⁴.

³⁸ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 506, арк. 12 зв.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Там само. Арк. 14.

⁴¹ Лубенським полковником у 1728–1757 рр. був Петро Данилович Апостол, син колишнього гетьмана Данила Апостола, і, отже, двоюрідний брат Уляни. Щоправда, в 1727–31 та 1750–1760 рр., згідно з даними Модзалевського, він був одруженим, принаймні в нього народжувалися діти (*Модзалевскій В.Л.* Малоросійський родословник. Т. І. К., 1908. С. 7 (№ 6), 9 (№ 10–11)). У своєму Щоденнику за 1725–1727 р. Петро Апостол неодноразово згадує про дружину, дітей та тестя, але жодного разу не називає їх імен чи прізвища тестя (Дневник Петра Даниловича Апостола // Киевская старина. 1895. № 7–8. С. 111, 116, 120, 122, 131, 139, 150, 151, 152, 153, 155). Не виключено, що у проміжок часу між 1731 та 1741 рр. Петро Апостол овдовів і саме на цей час припадає його спроба одружитися з Уляною Горленко. Потім, із невідомих нам причин він передумав і одружився з Храповицькою.

⁴² ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 506, арк. 14 зв.

⁴³ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 705, арк. 45 зв. – 46 (№ 801, 802); од. зб. 506, арк. 16, 17.

⁴⁴ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 506, арк. 18.

Втім, ці розписки суттєво не вплинули на плани Горленків та Марковичів вкотре поріднитись. Отримавши відмову на прохання про благословення шлюбу їхніх дітей, вони почали шукати інших шляхів для досягнення мети. Спочатку Марія Горленкова, яка через хворобу свого чоловіка змушена була самостійно залагоджувати всі проблеми, спробувала залучити до справи як посередника намісника Києво-Софіївського собору і члена КДК архимандрита Платона Левицького⁴⁵. Той мав схилити членів консисторії до ухвалення потрібного для пані Горленкової рішення, надавши їм копію синодального указу від 20 березня 1730 р. про дозвіл греку Юрію Ліканорову жити з дружиною, з якою ще до одруження хрестив одну дитину («...по чом бы ясне в Бгу преосвященство ваше по своему превысокому архипастырскому милосердію к бракосочетанію обвѣнчаным дочеръ моей Іуліянннѣ и Андрею Маркевичу соблаговолил действительное свое архипастырское преподать благословеніе»⁴⁶). Щоправда, архимандрит Платон несхвально поставився до запропонованого акту, заявивши, що «реченной указ никаго имети может в сему дѣйствія»⁴⁷. Тоді обидві свахи самостійно 20 серпня того ж року направили до КДК копію указу по справі грека Ліканорова⁴⁸ з проханням використати його як взірець для наслідування і вирішити їхню справу позитивно⁴⁹.

17 вересня 1742 р. до архиєрея Заборовського звернувся сам Андрій Федорович Маркович з проханням про дозвіл на весілля. Основним аргументом у

⁴⁵ Строев П. Списки епархов и настоятелей монастырей Россійскія церкви. СПб., 1877. С. 27 (№ 8); ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1024, од. зб. 193, арк. 99 зв.

⁴⁶ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 506, арк. 19.

⁴⁷ Там само. Арк. 19–22.

⁴⁸ Справа грека Ліканорова кілька років (1728–1730 рр.) розглядалася в Синоді (НБУВ ІР. Ф. 438/430с, арк. 81–88. – Висловлюю вдячність Олені Дзюбі за надану інформацію про цю справу). Будучи іноземним підданним, він, в обхід київського митрополита, отримав дозвіл на шлюб із кумою Анною від константинопольського патріарха, який визнав, «что таковой бракъ есть безъ жадного сомнѣнія і препятія и отъ всякихъ лицъ неосужденный имѣлъ бы свободасть» (НБУВ ІР. Ф. 438/430с, арк. 81 зв.). У Синоді хоч і з певними обмовками визнали цей шлюб, завваживши, що «впредь къ таковому подобному бракосочетанію позволенія отнюдь никому не давать и во образецъ оного его, Георгієва брака, не иметь». (Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания. – Т. VII. СПб., 1890. С. 43 (№ 2308)). Через рік Синод переглянув своє ставлення до шлюбу грека Ліканорова і, визнавши його таким, що суперечить Святим правилам, записаним у Кормчій та Требниках, велів цей шлюб негайно розірвати. Щоправда, таке рішення Синоду не узгоджувалось із позицією Вселенського патріарха Паїсія і примушувало шукати інші шляхи вирішення проблеми. Тож звіривши святоотецькі правила із різних кодексів, які регламентували вступ у шлюб духовних родичів, Синод врешті-решт дав дозвіл греку Ліканорову проживати із своєю дружиною (Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания Российской империи. Т. VII: с 19 января 1730 по 23 декабря 1732 г. СПб., 1890. С. 45.), вперше, за спостереженнями А. Павлова (Павлов А. Номоканон при Большом Требнике. М., 1897. С. 391), відкрито висловивши сумнів у канонічності 211 правила Номоканону. Щоправда, і надалі Синод залишаючи в силі вже здійснені шлюби, щоразу робив приписку, що це є виняток, і за правило його не брати (Там само. С. 396).

⁴⁹ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 506, арк. 20–22.

його листі було те, що він, обвінчавшись з Уляною і не чекаючи на весільний акт, ще до архиерейської заборони їхнього шлюбу, на великодніх святах вступив з нею в подружні стосунки, від чого Уляна завагітніла. Тож тепер Андрій Маркович просив уберегти його з дружиною та їхніх рідних від ганьби: *«Мне з моею женою к совершению брака свое архипастырское преподать благословение, дабы себе з моею женою, яко и наших родителей, не отдать светови в поругание, и чрез окончание веселного акту от слѣдующого безчестия могли утатиться»*⁵⁰.

Прикметно, що Андрій Маркович, вступивши в подружні стосунки після вінчання, тобто, з точки зору Церкви – на цілком законних підставах, все ж мусив рахуватися з суспільною думкою, для якої офіційною санкцією на шлюб було саме весілля. Дослідники вважають, що знать раніше сприйняла церковну форму шлюбу, ніж простолоуд. За спостереженнями А. Козаченка, з другої половини XVII ст. у Російській державі заможні стани «відособлюються в побутовому відношенні від основної маси народу..., починають все більш вороже ставитись до різних побутових національних звичаїв, зокрема, до великоросійського національного весільного обряду»⁵¹. Наш випадок засвідчує, що козацька старшина була тісно пов'язана з давніми традиціями. У свідомості мирян (зокрема, козацької старшини) правильно укладений шлюб мусили попереджати рівнозначні, але розведені у часі складові – вінчання (яке і послужило приводом до тілесних стосунків Андрія Марковича з дружиною) та весілля, без якого вінчаний шлюб ще не вважався цілком законним, а народження у такому шлюбі дітей сприймалось як ганьба для роду. Тому у своїх «прошеніях» до архиєрея батьки наречених постійно апелювали до церковної моделі шлюбу, наголошуючи на тому, що їхні діти вже повинчані, відповідно – шлюб як такий відбувся, але просили дозволу на весілля, яке мало його легітимізувати в очах суспільства. Щоправда, уживана термінологія демонструє, що для козацької старшини чи не важливішим актом при укладенні шлюбу вважалось саме весілля, апеляції ж до вінчання, яке вже відбулося, були радше додатковим аргументом для підсилення права на цей шлюб.

Справа виглядала доволі заплутано, тож КДК вирішила передати її на розгляд Синоду (21 вересня 1742 р.)⁵². Андрій Маркович, якому було доручено доставити матеріали справи до Синоду, послав їх через нарочитого, додавши до консисторського запиту і своє персональне прохання про дозвіл на шлюб (*«мнѣ з моею женою к совершению брака свое архипастырское преподать благословение»*⁵³). Батькам же наречених із Консисторії повторно нагадали про заборону влаштовувати весілля, і ті запевнили прилуцького протопопа,

⁵⁰ Там само. Арк. 23.

⁵¹ Козаченко А.И. К истории великорусского свадебного обряда // Советская этнография. 1957. № 1. С. 71.

⁵² ЦДДАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 705, арк. 59 зв. (№ 1238); од. зб. 506, арк. 28–31 зв.

⁵³ Там само. Од. зб. 506, арк. 23 зв.

що не будуть без синодального дозволу порушувати архиерейський указ. Щоправда, вже 5 жовтня прилуцький протопоп Василій Богданович змушений був рапортувати до КДК про те, що, всупереч всім приписам і заборонам, Горленки та Марковичі таки відбули 3-го жовтня (у суботу) «акт веселний». Благословив це весілля без відома протопопа прилуцький намісник, і, як ми пригадуємо, родич Марковичів, Михайло Лісаневич. Він *«пред начинанием того акту по обыкновению в четверток такожде им хлеб веселный благословил»*⁵⁴. Марія Горленкова цей акт спротиву архиерейській забороні пояснювала тим, що *«по некоторому недавно ей, Горленковой, объявленному зятем ея Андреем Марковичем резону дочерь свою принуждена к мужу Маркевичу, хоча й без настоящего акту, выдать»*⁵⁵. Саму ж причину вона не назвала, але обіцяла вказати її у листі до преосвященного. Цією причиною була вже доволі помітна вагітність її дочки. Тож, як пояснювала вона в листі до архиєрея від 9 жовтня 1742 р., *«средствія никакого не могла сыскать, кромѣ по требованію моего зятя, укрывая моей дочери всенародное следующее поношение, хоча й без настоящего веселного акту, принуждена была оную мою дочь ея мужеви выдать, ибо весьма бы срамно и поругаемо послѣдовало, ежели би оной моей дочерѣ, прежде веселного акту, в моем еще домѣ будучи послѣдовало рождение»*, і благала *«не положитъ на мене ясне в Богу преосвященства вашего архипастырского гнѣва, ибо я не чрез какое упрямство мою дочь ея мужу видала, но как више изображено – резони всенародного поношения, а в таких случаях приключаются причин отчаяния. Мои же дети, ежели явятся в винѣ пред ясне в Богу преосвященством вашим и святейшим Синодом, по их преступленію судимы имѣют быть...»*⁵⁶. Ще раз звернемо увагу на той факт, що дитина мала народитись від повінчанних осіб, але які не пройшли через весільний акт. Саме це вважалося для тогочасного суспільства, в тому числі й для його еліти, яка мала бути добре обізнаною з церковними приписами, ганьбою.

13 жовтня 1742 р. КДК вкотре розглядала справу Горленків і Марковичів. Зачитавши донесення від прилуцького протопопа про те, що заборонене весілля таки відбулося, та пояснення з цього приводу пані Горленкової (однак не взявши їх до уваги), члени консисторії прийняли рішення розлучити молодят і заборонити їм спільне проживання до отримання відповіді з Синоду⁵⁷. Сам Андрій Федорович 16 жовтня 1742 р. дав розписку про дотримання всіх церковних приписів і відмову від подружнього життя з Уляною до офіційного рішення Синоду⁵⁸. Членів консисторії, схоже, мало цікавив статус і доля дитини, що мала народитися з цього зв'язку, порівняно з загрозою спровокувати гнів Синоду. Ніхто не став перейматись і такими деталями, як порушен-

⁵⁴ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 506, арк. 32–32 зв.

⁵⁵ Там само. Арк. 32 зв.

⁵⁶ Там само. Арк. 34–34 зв.

⁵⁷ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1012, од. зб. 705, арк. 77 (№ 1395); од. зб. 506, арк. 40–42.

⁵⁸ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 506, арк. 45 зв.

ня обіцянки і архиєрейської заборони відбувати весілля батьками наречених, а також вкотре неправдивої інформації від пані Горленкової. У своєму листі вона запевняла, що змушена була віддати дочку її чоловікові без справжнього весілля («*дочерь свою принуждена к мужу Маркевичу, хоча й без настоящего акту, видать*»⁵⁹), хоча, судячи з рапорту протопопа Богдановича, за всіма обрядами це було справжнє весілля («*пред начинанием того акту по обыкновению в четверток такожда им хлеб веселный благословил*»⁶⁰). За спостереженнями В. Борисенко, найчастіше традиційне українське весілля станом на середину XIX – поч. XX ст. розпочиналось у п'ятницю із приготування весільного хліба. У суботу молоді з цим хлібом ходили запрошувати на весілля своїх родичів. А основна обрядова дія – посаг – відбувалася у неділю⁶¹. У нашому ж випадку, оскільки весілля («банкет» за словами Лісаневича) відбувався 3 жовтня, у суботу, то і згадка про весільний хліб, який Лісаневич благословляв увечері у четвер, вказує на дотримання традиційного весільного обряду з усіма основними його складовими.

Найбільшу увагу членів консисторії привернули дії намісника Лісаневича, якого велено було допитати, чи знав він про заборону цього шлюбу, а якщо знав, то чому його благословляв. На допиті намісник Лісаневич пояснював, що про указ нічого не знав, запрошений був не на весілля, а «*за свойством*» на бенкет, тому і благословляв там їжу, а чи фігурував при цьому весільний хліб, він сказати нічого певного не може⁶².

15 жовтня 1742 р. із Синоду прийшов указ на ім'я архиєпископа Рафаїла з вимогою прислати точні копії з усіх документів, що є у справі про дозвіл одружитись Уляні Горленко із бунчуковим товаришем Андрієм Марковичем («*со всѣго подлѣнного дѣла, по которому оному Марковичу со вступившею с ним в супружество бунчуковаго Андрея Горленка дочерію Гулянією ваше преосвященство в том супружестве быть им запретил, точную копию... прислать*»)⁶³. Отже, справа затягувалась. Лише 13 серпня 1744 р. було відправлено синодальний указ на ім'я київського архиєрея, яким велено йому самостійно вирішити справу Андрія Марковича та Уляни Горленко згідно з правилами Святих Отців⁶⁴.

Справа повернулась на вихідні позиції. Дізнавшись про таку резолюцію Синоду, знову пішли «прошення» на ім'я архиєрея про дозвіл залишити в силі шлюб Уляни з Андрієм Марковичем. Цього разу прохав сам наречений. Окрім іншого, він благав змилюватись над ним з дружиною, адже вони змушені вже кілька років жити окремо, від чого впадають у відчай, та на його малолітніх дітей, які також від цього потерпають: «*А понеже я имею з моею*

⁵⁹ Там само. Арк. 32 зв., 34 зв.

⁶⁰ Там само. Арк. 32 зв.

⁶¹ Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні. К., 1988. С. 44, 47–48.

⁶² ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 506, арк. 47.

⁶³ Там само. Арк. 48.

⁶⁴ Там само. Арк. 50.

*женою спороженніе уже дети, которые хоча и не могут чрез младенческие лета разлучения своих родителей рассуждать, однако ж, чувствуя духом свое предградущее сиротство (хоча еще в пеленах), трепещут своєю гибели,... того ради,... молю... мой брак благословить»*⁶⁵. Показовою в цьому листі є згадка вже не про одну, а про кількох малолітніх дітей, до того ж «в пеленах» (перша дитина, син Володимир⁶⁶, мала народитись десь у грудні-січні 1742 р., отже в 1744 р. цей хлопчик вже повинен був ходити). Тож виникає запитання, чи згадка про кількох малолітніх дітей «в пеленах» вжита для підсилення страждань родини від розлучення, а чи справді за цей час, всупереч синодальним заборонам і страху «божого і архиєрейського неблагословіння», у них народжувались нові діти? На превеликий жаль, нам не вдалося відшукати детальнішої інформації щодо цих обставин. За даними сповідного розпису церкви Благовіщення с. Чернявки біля Прилук, де у родинному помісті Горленків разом з родиною проживав бунчуковий товариш Андрій Федорович Маркович⁶⁷, у 1750 р. він з дружиною Уляною Андріївною Горленко мав трьох дітей: синів Володимира 8-ми років (нар. 1742 р.) та Івана 3-х років (нар. бл. 1747 р.), а також однорічну дочку Парасковію (нар. бл. 1749 р.)⁶⁸. Згідно з даними Малоросійського Родословника, в сім'ї Андрія Федоровича Марковича всього було шестеро дітей. Окрім трьох уже згаданих, називаються також син Микола і дві дочки – Олена і Ганна, але рік їх народження не вказується⁶⁹. Тож питання про виконання нашими героями пастирських приписів, як і міру їхнього страху перед «божим та архиєрейським не благословенням», лишається відкритим.

17 вересня 1744 року КДК, вкотре розглянувши справу про одруження Уляни Горленко з Андрієм Марковичем та пославшись на рішення у справі грека Ліканорова, врешті-решт дозволила цей шлюб. Аргументом на користь обох справ (Ліканорова і Марковича) став той факт, що в Кормчій книзі шлюби поміж людьми, які хрестили одну дитину, не заборонені. Що ж до 211 правила Номоканону, вміщеного в Требниках, «*то тот пункт весьма сумнителен, потому что от кого изложен и в которых летах, того не напечатано и весьма неизвестно*»⁷⁰. Щоправда, в кінці указу була характерна приписка: «*однако ж не в образец протчим, дабы по какому либо рассуждению между народом какой соблазны произойти не могло*»⁷¹. На такий спосіб КДК, узаконивши шлюб і отримавши підтвердження свого рішення від митрополита, на рівні риторики все ж убезпечувала себе від звинувачень у порушенні церковних правил.

⁶⁵ Там само. Арк. 51–51 зв.

⁶⁶ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1015, од. зб. 18, арк. 1 зв. (№ 23).

⁶⁷ Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Т. III. К., 1902. С. 24.

⁶⁸ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1015, од. зб. 18, арк. 1 зв.

⁶⁹ Модзалевский В.П. Малоросійский родословник. Т. 3. С. 397–401.

⁷⁰ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 506, арк. 54; ПСПР. Т. VII. СПб., 1890. С. 45.

⁷¹ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 506, арк. 54.

На цьому можна було б поставити крапку у справі про одруження духовних родичів Андрія Федоровича Марковича та Уляни Андріївни Горленко. У такому випадку слід було б констатувати, що для нас через погану збереженість джерел так і лишилось відкритим питання про ціннісні пріоритети та сутнісні мотивації героїв цієї справи. Проте певною підказкою відповіді на це питання можуть слугувати подальші події в родині бунчукового товариша Андрія Дмитровича Горленка, коли через неповних 10 років повторилась подібна ситуація. Цього разу мова йшла про одруження його сина, Павла Андрійовича Горленка, з дочкою остерського сотника Михайла Солонини Анною. Щоправда, взуруючись на досвід із багаторічною судовою тяганиною щодо визнання законним шлюбу дочки Уляни, цього разу старі Горленки обрали дещо іншу стратегію.

Десь у середині вересня (після 9-го числа)⁷² 1750 р. поручик київського гарнізону Чернігівського полку Павло Андрійович Горленко за згодою і благословенням батьків засватав дочку остерського сотника Михайла Солонини. А вже 18 вересня, у вівторок, молодята повінчалися в остерській церкві Успіння Пресвятої Богородиці. Дворовому священику Павлу Самборовичу, який за наказом пані сотникової Солонинової (за відсутності на той момент у домі самого пана сотника) та у присутності її гостей здійснював це таїнство, відступ від церковних правил (згідно з діючими на той час синодальними нормами, вінчання мало відбуватися в неділю після літургії) пояснили тим, що пані хочуть *«чтобы немногочудно при том венчании было»*⁷³. До того ж ієрей перед Таїнством повинен був три тижні поспіль у неділю після літургії оголошувати про майбутнє вінчання, аби в разі необхідності інші парафіяни могли вчасно надати йому інформацію про існуючі перешкоди майбутньому шлюбу⁷⁴. Тож ієрей Павло, аби зберегти видимість виконання норми про триразове оголошення в церкві про майбутнє вінчання, 16-го вересня, у неділю, після літургії тричі заразом оголосив про намір Павла та Анни одружитися. Особливої пікантності цьому оголошенню, тричі за один день і за два дні до весілля, додає той факт, що остерська церква Успіння Богородиці була дворовою пана сотника Солонини⁷⁵, тож сторонні особи (не зацікавлені в цьому шлюбі) навряд чи могли там бути присутніми. А звістка про можливе весілля не встигла за два дні облетіти околицю. Письмовий дозвіл на вінчання («венечная память») дав ігумен козелецького монастиря Іннокентій⁷⁶, спираючись на письмову розписку весільних сватів, в якій вони запевняли, що поміж молодятами *«никакова сродства так по духу, яко и по плоти, неймалѣйшаго правильного препятствія отнюдь не имѣется»*⁷⁷. Поручителями (сватами) на цьому весіллі були київський полковий осавул Йо-

⁷² ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 1704, арк. 3.

⁷³ Там само. Арк. 19.

⁷⁴ Книга Кормчая. М., 1653. Арк. 522.

⁷⁵ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 1704, арк. 20.

⁷⁶ Там само. Арк. 20–20 зв.

сип Закревський та Прилуцького полку журавський сотник Федір Тарасевич. Прикметно, що жоден із двох сватів, які виступали на весіллі свідками законності шлюбу і навіть дали письмову розписку про відсутність поважних перепон до шлюбу, як з'ясувалося згодом, не був настільки близько знайомий з родинами молодят, щоб свідчити про відсутність поміж ними родинних зв'язків. Потрапили вони у свати на особисте прохання графині Наталі Дем'янівни (Розумовської)⁷⁸, яку, своєю чергою, просила про допомогу мати нареченого, Марія Горленкова. Вона ж запевнила сватів, що між її сином та нареченою не існує жодної родинної спорідненості. Тож пан Закревський, спираючись на слова пані Горленкової та старого Андрія Горленка, і свідчив за відсутність будь-якої суттєвої перешкоди для укладення цього шлюбу: *«того ради, утверждаючись на вишпрописанных словесах Горленковой и писмах до сиятельной графинь просителныхъ, свѣдителействовалъ не от себе самого, но от Горленковой слышачи неправдивые слова, да и написания оныхъ увѣряючись, ненадеждень будучи, чтобъ при старости глубокой оной Горленко писмами супруга же его в бытность свою в сиятельной графинь устнѣ подлежащѣе неправости имѣла произноситьъ вишь объявленные речи...»*⁷⁹.

Ієрей Павло, своєю чергою, повіривши свідченням таких поважних персон (точніше, не маючи змоги противитись волі панів), як уже зазначалось, 18 вересня обвинчав молодят. Пізніше в КДК він свідчив, що взагалі не чув про обов'язок священників оголошувати про весілля, як і не знав про родинні стосунки наречених: *«онъ ієрей Павелъ указа отпущенныхъ в епархію его преосвященства о оглашеніи бракосочетавающихся не читаль и не знаетъ. Такожъ и правилъ Святыхъ отцѣ о оглашеніи предъ бракосочетаніемъ никогда ни в какой книгѣ не читываль же...»*⁸⁰. Схоже, що в даному випадку ієрей, не маючи змоги виправдатися, переклавши всю вину на панів, свідомо свідчив проти себе в надії, що за незнання закону отримає меншу кару, ніж за його невиконання. Справді, консисторія наклала на ієрея Самборовича порівняно легку кару – за порушення церковних правил позбавила його священства і всіх доходів з церкви на три тижні⁸¹.

У період між 24 жовтня та 4 листопада 1750 р. відгуляли в Острі весілля («акт веселный»). Ані батьки нареченого, ані батько нареченої на весіллі не були. Андрій Горленко, який у 1750 р. вже був доволі поважного віку (за даними сповідного розпису, у 1750 році Андрію Дмитровичу Горленку було 72 роки, а його дружині Марії Данилівні – 65⁸²) і слабкого здоров'я, просив не чекати на його приїзд, оскільки далека дорога може йому зашкодити, до

⁷⁷ Там само. Арк. 21.

⁷⁸ Там само. Арк. 24.

⁷⁹ Там само. Арк. 24–24 зв.

⁸⁰ Там само. Арк. 23.

⁸¹ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 1704, арк. 10.

⁸² ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1015, од. зб. 18, арк. 1 зв.

того ж, «*краткость уже времени, когда отправитъ веселье*»⁸³. Тут малося на увазі наближення Пилипового посту⁸⁴, а в піст, як відомо, відбувати весілля гріх. Батько нареченої, Михайло Солонина, також прислав листа, в якому просив не чекати з весіллям до його повернення⁸⁵. Кидається у вічі поспіх з провадженням всіх шлюбних церемоній, хоча, всупереч синодальному указу, вінчання теж було розведене в часі з весіллям.

Здавалося, що все пройшло добре, але 20 травня 1751 р. Андрій Горленко написав листа до КДК про те, що буцімто Михайло Лісаневич та Степан Карпенський, тепер уже, відповідно, протопоп прилуцький та намісник прилуцький, подали йому «*правил святых именные выписъ*», якими доводили, що дочка остерського сотника Солонини Анна доводилася родичкою Павлові Горленку в сьомому коліні, і, таким чином, їхній шлюб є незаконним⁸⁶. КДК 6 червня 1751 р. розглянула донесення Андрія Горленка і, звіривши його з правилами Святих Отців, дійшла висновку, що справді цей шлюб їм суперечить оскільки, дозволялося укладення шлюбів лише у восьмому ступені близькості⁸⁷. Проте, як зазначалося в архиєрейському рішенні, у Кормчій Книзі відшукалось правило, яке дозволяє не розлучати шлюби, що вже відбулись, тому шлюб Павла Горленка із кровною родичкою Анною Солониною залишався в силі: «*...однакъ понеже в тѣхъ же святыхъ отцѣхъ правилахъ нѣкоторе правило намы усмотрено, которе оним яко уже бракосочетавшимся не разводится дозволяетъ. Того ради мы пастырь его пна сына вашего Павла с супругою его Анною ради означенного правила не разлучаемъ, и имъ обоимъ законно в том супружестве жить Архїерейско благословляемъ (что било б другим не в образецъ). Токмо нѣкая им епитимѣя за силу тѣхъ же свтѣхъ отцѣхъ правилъ по усмотренію нашему определена от насъ быть имеетъ...*»⁸⁸.

У практиці церковних судів посилення на святоотецькі правила зазвичай супроводжувалися розлогими цитатами з зазначенням номера правила та сторінки в книзі, де вони містилися. Для XVIII століття номери правил та аркуші у відповідних виданнях вказувалися правильно (див., наприклад, у цій же справі посилення на Кормчу про вимогу оголошувати тричі в церкві про намір одружитись (арк. 522 Кормчої), виписки правил щодо приготування до вінчання (арк. 522–523)⁸⁹, чи в справі про одруження Андрія Марковича цитати із Кормчої (арк. 543, 546) та Требника (правило 211) про шлюб

⁸³ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 1704, арк. 5, 4.

⁸⁴ Пилипів (Різдвяний піст) триває з 15 листопада по 25 грудня (за старим стилем).

⁸⁵ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 1704, арк. 4 зв.

⁸⁶ Там само. Арк. 1.

⁸⁷ «*яко нѣкоторое стѣхъ отцѣхъ правила в токомъ степени, в якомъ пѣнь синь вашъ с супругою своею состоитъ брачитись воспрецають...*» (ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 1704, арк. 7).

⁸⁸ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 1704, арк. 7

⁸⁹ Там само. Арк. 10, 22.

духовних родичів)⁹⁰. У цій справі відсутня вказівка на конкретне правило, а також не вказувалася норма єпитимій для молодят.

Серед загальноновизнаних правил Святих Апостолів чи постанов Вселенських Соборів подібного правила не знаходимо. Але у Кормчій книзі, в главі 52 «о беззаконных брацех, сиречь о кровосмешеніи» на аркушах 561(2) та 563 зв. знаходиться «соборное деяніе Константина града Сисинія архієпископа и сущаго с ним року Божого СФΘЄ (6595) р.», яке поміж іншого на конкретних прикладах пояснює, як слід правильно тлумачити святоотецькі правила про шлюби у сьомому ступені спорідненості. Зокрема наголошується, що не варто розлучати шлюб у сьомому ступені, якщо такий вже відбувся до моменту видання цього правила, однак нових подібних шлюбів допускати не варто: «седмаго же ступене соуцим, никакоже не повелѣваетъ і ни отметаветъ. и сего радим многази подобнымъ тому распрямъ подвижимся оустроено бысть ѿ таковомъ браце, прежде оубо даже не боудеть, и не повелевати творити его, аще ли боудеть по бытии не разлучати его, запрещеніе же налагати на совокупльшиися тако»⁹¹. Тому наші герої і поспішали з весіллям без належного оголошення, знаючи напевно про існування подібного припису в Кормчій, сподіваючись потому подбати про дозвіл від архиєрея на цей небезсумнівний шлюб.

Втім, по отриманні архиєрейського благословення на вже укладений шлюб Павла Горленка та Анни справа не завершилась. 17 червня 1751 року Андрій Горленко знову потурбував архиєрея своїм листом. Цього разу він просив помилувати прилуцького протопопа Михайла Лісаневича та намісника, оскільки присланий у попередньому листі розпис родинних стосунків між Павлом Горленком та його дружиною Анною складали не вони. Такий запис стався через помилку писаря, який укладав розпис з ініціативи самого Горленка, тож названим ієреям він його лишень показав. Протопоп Михайло Лісаневич та намісник Степан Карпенський, поглянувши на розпис, зауважили, що він їх не стосується(!). Хоча вони напевно мали поцікавитися всіма обставинами шлюбу, адже у Кормчій книзі рекомендувалося, якщо наречені належали до різних парафій, оголошувати про весілля в обох⁹².

Для нас дещо дивним виглядають обидва звернення Андрія Горленка до архиєрея, якими він провокував додаткові клопоти для своїх рідних. Схоже, що свідомо поспішивши з укладенням невідповідного церковним нормам шлюбу (навіть чи він не знав, що мати нареченої, Феодора, доводиться йому двоюрідною племінницею), він на такий спосіб, через архиєрейське благословення, намагався виправити свою провину. Досягнувши бажаного, Андрій Горленко постарався виправдати втягнутих ним до справи невинних осіб (на-

⁹⁰ Там само. Од. зб. 506, арк. 7, 21 зв.

⁹¹ Кормчая книга. М., 1653. Арк. 563 зв.

⁹² «Аще юноша и дѣвица ни единого суть прихода, извѣщеніе во обоихъ приходѣхъ да боудеть» (Кормчая книга. М., 1653. Арк. 522).

місника і протопопа), які, очевидно, про одруження Павла Горленка з дочкою своєї сестри також дізналися заднім числом.

На завершення згадаємо ще одну цікаву деталь. 24 червня 1751 р. за дачу неправдивих свідчень на осавула Йосипа Закревського та сотника Федора Тарасевича наклали єпитимію – постити в п'ятницю впродовж шести місяців (*«через шесть месяцев в пятки постить»*)⁹³. У першій редакції рішення передбачалися пости в середу та п'ятницю впродовж шести тижнів (*«через шесть недель в среду и пяток постить»*)⁹⁴. Цей указ 26 жовтня 1751 р. був зачитаний козелецьким протопопом Миколаєм Язловецьким Йосипу Закревському, який, у свою чергу, поспішив 17 листопада направити до київського митрополита «прошеніє» про помилування і зняття накладеного на нього тягара єпитимії: *«мне же в невинности моей остающу бжїе и свое архипастырское препослатъ благословеніе, наложенное же через шесть месяцев в пятки постить от всевышняго данною мне властію снять бремя»*⁹⁵. Консисторія, зваживши на викладені в цьому листі резони, 23 листопада 1751 р. звільнила панів Закревського та Тарасевича від духовної кари⁹⁶. Цікаво, що сотник Тарасевич у листі до Тимофія Щербацького від 12 листопада 1751 р. запевняв архиерея у покайні та готовності виконати покладену на нього єпитимію, сприймаючи її як особливу архиерейську милість⁹⁷.

Тож на прикладі цих двох справ можна зробити висновки, що козацька старшина, навіть усупереч церковним правилам, намагалася укладати шлюби у своєму середовищі, між давніми родичами і свояками, що призводило до замикання її як окремої соціальної групи. Їхнє ставлення до віри і дотримання церковних приписів далеко не в останню чергу визначалося прагматичними інтересами. Проте свої не завжди достатньо побожні вчинки задля досягнення бажаного козацька старшина все ж таки намагалася узаконювати через архиерейське благословення, якого домагалася будь-якою ціною.

⁹³ ЦДІАУК. Ф. 127, оп. 1020, од. зб. 1704, арк. 16, 17.

⁹⁴ Там само. Арк. 10.

⁹⁵ Там само. Арк. 24 зв.

⁹⁶ Там само. Арк. 25–25 зв.

⁹⁷ Там само. Арк. 27.